



स्वास्थ्य र समाज

नम्रता न्यौपाने

neupane.namratanani@gmail.com

लेख सार

यो लेखमा नेपाली समाजमा स्वास्थ्यको महत्त्व र स्वास्थ्य र समाजसँगको पारस्परिक सम्बन्धलाई उजागर गरिएको छ। शारीरिक, मानसिक, र सामाजिक रूपमा स्वस्थ व्यक्तिहरू समृद्ध समाजको आधार हुन्। नेपाल सरकारले वि.सं. २००७ सालपछि पञ्चवर्षीय योजनाहरू सुरु गर्‍यो, जसले समाजमा स्वास्थ्य जागरूकता र सेवाहरूको पहुँच बढाउन थाल्यो। अहिले करिब ७३ वर्षमा पुग्दा स्वास्थ्य क्षेत्रमा धेरै परिवर्तन भएको छ। तर पनि अझै पनि धेरै नागरिक निःशुल्क स्वास्थ्य सेवाको उपभोगबाट वञ्चित छन्। लेखले समाजमा रहेका अन्धविश्वासहरू र स्वास्थ्य सेवामा आधुनिकीकरणको आवश्यकतालाई चित्रित गर्न खोजेको छ। यो लेखले समृद्ध समाज निर्माणको लागि सरोकारवालहरूलाई सुभाव प्रदान गर्नुका साथै नागरिकले स्वास्थ्य र समाजप्रति कसरी सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् भन्ने विषयमा थोरै भए पनि जानकारी प्रदान गर्छ भन्ने आशा राखिएको छ। यति मात्र नभएर राजनीतिक, आर्थिक, शिक्षा, रीतिरिवाजले स्वस्थ समाज निर्माणमा कसरी भूमिका खेल्छन्। शक्तिको केन्द्रीकरणदेखि विकेन्द्रीकरणसम्ममा नेपालमा स्वास्थ्य समाज निर्माणमा केकस्ता सकारात्मक अनि नकारात्मक परिवर्तन आए र स्वस्थ समाज निर्माणमा राजनीतिको कस्तो प्रभाव छ भन्ने कुरा विश्लेषण गर्न खोजिएको छ।

शब्दकुञ्जी

स्वास्थ्य, समाज, स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच, दिगो विकास लक्ष्य

विषय प्रवेश

स्वास्थ्य र समाज एकअर्का बिच गहिरो सम्बन्ध राख्दछन्। स्वास्थ्य विनाको समाज अनि समाज विनाको स्वास्थ्य पूर्ण हुन सक्दैनन्। स्वस्थ समाज हाम्रो जीवनशैली, खाद्य पदार्थ, परिवारको संरचना र सामाजिक सङ्गठनहरूको मिश्रणले बनेको हुन्छ। स्वस्थयुपूर्ण जीवनशैलीमा पौष्टिक आहार, व्यायाम, कसरत र शरीरप्रतिको देखभालमा निर्भर गर्छ। त्यसैगरी, विविधता, धार्मिक सहिष्णुता, रीतिरिवाज, भेषभूषा, चालचलन, र दिनचर्याको आधारमा समाजले स्वास्थ्यलाई प्राथमिकता दिन सक्तछ। स्वस्थ समाज निर्माणका लागि शिक्षित, समाजसेवी र स्वयंसेवीहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। निःस्वार्थ भाव भएका मानिसलाई समाजका मुख्य सदस्यको रूपमा छनोट गरेर स्वास्थ्य सङ्गठनका सेवाहरूको उचित मूल्याङ्कन गर्दै सही सदुपयोग गर्न सके समृद्ध समाज र स्वस्थ नागरिक बनाउन सकिन्छ। सामाजिक सद्भाव र समानतालाई सही ठाउँमा प्रयोग गर्नु उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। जीवनशैलीलाई सरल बनाउन स्वास्थ्य र नैतिक शिक्षा, विभिन्न व्यावसायिक प्रशिक्षण, सीपमूलक तालिमहरू सिकाउनु निकै जरुरी छ, जसले नागरिकहरूलाई स्वस्थ समाज निर्माणमा संलग्न गराउन सकिन्छ। स्वस्थ समाज निर्माणमा युवाहरू तथा जुभारू नगरिकहरूको संलग्नताले समाजका सदस्यहरूलाई मानसिक रोगबाट बच्न सहयोग गर्नुका साथै आयआर्जनमा सहयोग पुऱ्याउँछ, जसको फलस्वरूप आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर हुन सहयोग पुग्छ। स्वस्थ तथा समृद्ध समाज निर्माणका लागि सरकारले विभिन्न नियम, कानूनहरू बनाएको छ। नेपाल सरकार मात्र नभई विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले

समेत नेपाल सरकारलाई सहयोग गर्दै आएका छन्। स्वास्थ्य नीति र नेपालको संविधानमा स्वास्थ्यसम्बन्धी हक धारा ३५ मा उल्लेख गरिएको छ, जसमा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त हुने हक रहेको छ। प्रत्येक नागरिकलाई आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन। गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सहज र सर्वसुलभ रूपमा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ। स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ। स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइमा पहुँचको हक। संविधानले यी हकहरूलाई मौलिक हकको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ र यसको कार्यान्वयनका लागि तीनै तहका (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय) सरकार जिम्मेवार छन्। तर, व्यवहारमा यी हकहरूको कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू पनि रहेका छन्, जस्तै औषधि अभाव, जनशक्ति अभाव र उपलब्ध स्वास्थ्यकर्मीहरूमा प्राविधिक सिपको कमी, भौगोलिक विकटता आदि। यस्ता चुनौतीहरूले सर्वसाधारणलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा पाउने हकमा बाधा पुऱ्याउँदै आएका छन्। यस्तै स्वास्थ्य र समाजका संरचना, स्वास्थ्य सेवामा भएका चुनौती, स्वस्थ समाज निर्माणका लागि नागरिकको दायित्वलाई विश्लेषण गरेर यो लेख तयार गरिएको छ।

अध्ययन विधि

यो अध्ययनमा प्रयोग गरिएको विधि तथ्यपरक र विश्लेषणात्मक दृष्टिकोणमा आधारित छ। यसले स्वास्थ्य र समाजका विषयहरूलाई गहन रूपमा उजागर गर्ने प्रयास गरिएको छ, जसमा समाज र स्वास्थ्यको इतिहास, नेपालमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा लागु भएका कानून र नीतिहरू कार्यान्वयनको विश्लेषण समावेश छ। यो अध्ययनमा तथ्यहरू र सामाजिक परिवेशका घटनाक्रमहरूलाई समावेश गर्दै विषयवस्तुलाई थप प्रष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ।

स्वास्थ्य

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO) का अनुसार स्वास्थ्य भनेको केवल रोग वा दुर्बलताको अभाव मात्र होइन, तर यो पूर्ण शारीरिक, मानसिक र सामाजिक आरोग्यताको स्थिति

हो। WHO ले सबै व्यक्तिहरूलाई स्वास्थ्यको उच्चतम सम्भावित मानक प्राप्त गर्ने अधिकार प्रदान गर्नुपर्छ। यसले स्वास्थ्य सेवाहरूको समान पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने कार्यमा जोड दिएको छ। यसको अर्थ यो पनि हो कि स्वास्थ्य सेवाहरू न केवल व्यक्तिगत उपचार सेवाहरू उपलब्ध हुनु मात्र हो भूगोल तथा जनसङ्ख्यामा आधारित सेवाहरू पनि समावेश हुनुपर्दछ, जस्तै सार्वजनिक स्वास्थ्य अभियान, स्वास्थ्य जीवनशैलीका लागि जनचेतना, सम्भावित रोग नियन्त्रणका लागि सरसफाइ अभियान सञ्चालन, स्वास्थ्य सेवाहरूको समान पहुँचको सुनिश्चिता गर्ने आदि।

समाज

समाज एक जटिल तथा बहुआयामी संरचना हो, जसमा व्यक्तिहरूको अन्तरक्रिया, सांस्कृतिक मान्यताहरू, रीतिरिवाज र सामाजिक सङ्गठनहरू समावेश हुन्छन्। यसको आधारमा नै मानव सभ्यताको विकास र प्रगति हुन्छ। समाजले व्यक्तिहरूलाई सामाजिक नियमहरू र मान्यताहरू सिकाउँछ, जसले उनीहरूलाई सामूहिक जीवन जिउन सक्षम बनाउँछ। समाजको एक महत्त्वपूर्ण पक्ष यसको सामाजिक संरचना हो। यसमा परिवारदेखि समुदाय, राष्ट्रियतादेखि अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्मका तहहरू समावेश हुन्छन्। प्रत्येक समाजका आफ्नै विशिष्ट चिह्नहरू हुन्छन् जस्तै भाषा, धर्म, कला, र परम्परा, जसले त्यसको पहिचान निर्धारण गर्छ। समाजमा विविधता एक महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो। विभिन्न जाति, धर्म, र सांस्कृतिक समूहहरूको सहअस्तित्वले समाजलाई धनी र विविधतापूर्ण बनाउँछ। यस्तो विविधताले समाजलाई अधिक सहिष्णु र समावेशी बनाउन मद्दत गर्दछ। समाजको अर्को महत्त्वपूर्ण आयाम सामाजिक परिवर्तन हो। समयसँगै समाजमा विभिन्न परिवर्तनहरू आउँछन्, जसले नयाँ चुनौतीहरू र अवसरहरू सिर्जना गर्दछ। यस्ता परिवर्तनहरूले समाजलाई अभ्युत्थान र समृद्ध बनाउने क्षमता राख्दछन्। समाजको महत्त्वपूर्ण आयाम सामाजिक न्याय हो। समाजमा न्याय र समानताको प्रवर्धनले सबै व्यक्तिहरूलाई समान अवसर र सम्मान प्रदान गर्दछ। यसले समाजलाई अधिक स्थिर

र सुखी बनाउँछ । यसरी हेर्दा समाज एक जीवन्त र विकासशील संस्था हो, जसले मानव जीवनलाई अर्थपूर्ण र समृद्ध बनाउँछ । यसको विकास र परिवर्तनले मानव सभ्यताको भविष्य निर्धारण गर्दछ ।

समाज शब्दको पदच्छेद गर्दा यसलाई संस्कृत भाषामा **सम् + अज् + ध्वज**बाट व्युत्पत्ति भएको मानिन्छ । यहाँ **सम्**को अर्थ हुन्छ साथमा वा समान गतिमा र **अज्**को अर्थ हुन्छ गति अथवा चलायमान र **ध्वज** एउटा प्रत्यय हो, जसले समूह अथवा सङ्गठनको भाव दर्शाउँछ (इन्डियन विकिपिडिया, २०२४) । त्यसैले समाज शब्दको अर्थ त्यो समूह वा व्यक्तिहरूको भुण्ड हो जहाँ मानिसहरू साथमा चलायमान छन् वा एकसाथ बस्छन् । यसरी हेर्दा समाज र स्वास्थ्य एकअर्काका परिपूरक हुन् । समाजका व्यक्तिहरू समान रूपमा स्वस्थ नहुँदासम्म र समाजमा भएका अस्वस्थ व्यक्तिहरूका लागि उचित उपचार साथै जीवनयापनको व्यवस्था नहुँदासम्म समाज राम्रोसँग अगाडि बढ्न र निश्चित उद्देश्य पूरा गर्न सक्दैन ।

इतिहास

विश्वको परिवेश हर्ने हो भने १८ औं शताब्दीमा कलधाराको पानी पिउँदा दुषित पानीको कारण हैजाजस्तो घातक रोगबाट कयौं मानिसले ज्यान गुमाउनु परेपछि 'जोहन स्नो' नामका वैज्ञानिकले दुषित वातावरणका कारण सरुवा रोगको प्रकोप बढेको हो भन्ने तथ्य निकाले । तसर्थ रोग निवारणका लागि विश्वमा ढल व्यवस्थापन सेरोफेरो सरसफाइलगायत व्यक्तिगत सरसफाइमा ध्यान दिन थाले (Tulchinsky & Varavikova, 2014) । त्यसैगरी सन् १८९०-१९६० सम्म 'स्वास्थ्य प्रोत्साहन चरण' मा मातृ र शिशु स्वास्थ्य सेवा, औद्योगिक स्वास्थ्य सेवा, मानसिक स्वास्थ्य सेवा, पुनर्स्थापनात्मक स्वास्थ्य सेवाहरू आदिको सुरुवात भयो, जसअन्तर्गत 'मूल स्वास्थ्य सेवा र समुदाय विकास कार्यक्रम' विकास भयो । त्यसपछि सन् १९६०-१९८० को बिचमा 'सामाजिक इन्जिनियरिङ चरण' को सुरुवात भयो, जसमा रोग 'जोखिमकारी कारकले गर्दा लाग्ने प्रमाणित भयो जसमा कारकहरूमा फोक्सोसम्बन्धी

रोगको कारण चुरोट बिडीजस्ता सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन, कसरत व्यायाम आदिको कमीले दुषित हावा प्रदूषणले लाग्ने तथ्यहरू पत्ता लाग्यो । जसका कारण रोगको सामाजिक र व्यावहारिक कारक हुने भएकाले बिस्तारै रोकथाम तथा रोगको चिकित्सा औषधितर्फ अग्रसर भयो । त्यसैगरी सन् १९८०-२००० बिचमा "सबैको लागि स्वास्थ्य" चरण सुरु भयो त्यसअगाडि हुने खाने वर्गका व्यक्तिका लागि मात्र स्वास्थ्य सेवामा पहुँच थियो । नेपालमा वि.सं. २०७५ मा अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा स्वास्थ्यलाई मूलभूत अधिकारको रूपमा मान्यता दिएकाले स्वास्थ्य सेवामा थप सुधार भएको पाइन्छ (सरकार, २०७५, पृष्ठ. १३) । आधारभूत स्वास्थ्य सेवा भन्नाले आम नागरिकको स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता पूर्ति गर्न राज्यबाट सुलभ रूपमा निःशुल्क उपलब्ध हुने प्रवर्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, पुनर्स्थापनात्मक र प्रशामक सेवालार्इ आधारभूत स्वास्थ्य सेवा भनी परिभाषित गरिएको छ । आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्याकेजमा समावेश गरिएका विषयक्षेत्र जनस्वास्थ्य सेवा ऐन २०७५ को दफा ३ को उपदफा ४ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई देहायका शीर्षकअन्तर्गत तोकिए बमोजिमका आधारभूत सेवाहरू निःशुल्क प्राप्त हुने हक हुने भनिएको छ-

क. खोप सेवा,

ख. एकीकृत नवजात शिशु र बालरोग व्यवस्थापन, पोषण सेवन, गर्भवती, प्रसवर सुत्केरी सेवा, परिवार नियोजन, गर्भपतन र प्रजनन स्वास्थ्यजस्ता मातृ, नवजात शिशु र बाल स्वास्थ्य सेवा

ग. सरुवा रोगसम्बन्धी सेवा

घ. नसर्ने रोग र शारीरिक विकलाङ्गतासम्बन्धी सेवा

ङ. मानसिक रोगसम्बन्धी सेवाहरू

च. ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सेवा

छ. सामान्य आकस्मिक अवस्थाका सेवा

ज. स्वास्थ्य प्रवर्धन सेवा,

झ. आयुर्वेद र अन्य मान्यता प्राप्त वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवाहरू

ञ. नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना जारी गरेर तोकेका अन्य सेवा

आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्याकेजबाहेकका मुख्य स्वास्थ्य सेवाहरू

नेपालमा जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले रोकथाम गर्न सकिने केही रोगहरूको महत्त्व भए तापनि, तिनीहरूको रोकथाम र उपचारको लागि निःशुल्क औषधिको व्यवस्था राष्ट्रभरि समान रूपमा हुन सकेको छैन। उदाहरणका लागि क्षयरोग, कुष्ठरोग, स्क्रब टाइफस र बाथ हृदय रोग समावेश छन्। यसबाहेक क्षयरोग र कुष्ठरोगजस्ता रोगका लागि ढुवानी लागतहरू कभर गर्ने पहलहरू जस्तै क्यान्सरजस्ता रोगहरूलाई लक्षित गर्ने विशेष स्वास्थ्य सेवा अभियानमा आर्थिक सहयोगको अभाव छ। जनस्वास्थ्य र सामाजिक सेवा दुवै महत्त्वपूर्ण भए तापनि दक्ष जनशक्ति र पर्याप्त स्रोतसाधनको अभावले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्याकेजमा अत्यावश्यक सेवा समावेश गर्न बाधा पुऱ्याउँछ। उदाहरणका लागि, सिजेरियन खण्ड, शारीरिक र मानसिक अशक्तताको उपचार र प्रजनन स्वास्थ्य सेवाहरू छुटिरहेका छन्। थप रूपमा सुरक्षित बच्चा जन्माउने किटहरू र खोपहरू जस्ता निवारक स्वास्थ्य सेवाहरू अभै विश्वसनीय रूपमा प्रदान गर्न सकिएको छैन। देशको समग्र स्वास्थ्य व्यवस्थामा सुधारका लागि विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO) ले परिभाषा गरेको स्वास्थ्य प्रणालीका ६ मुख्य निर्माण खण्डहरू Six Building Blocks अनुसार निम्न कुराहरूमा सबलिकरण भएपछि स्वास्थ्य सेवाको पहुँच सहजरूपले सेवाग्राहीहरूमा पुगेको सुनिश्चित गर्न सकिन्छ (World Health Organization, 2010)।

स्वास्थ्य सेवा वितरण

जनसङ्ख्याको आधार र बिरामीहरूको आवश्यकता पूरा गर्न सक्षम र प्रभावकारी स्वास्थ्य सेवाहरूको वितरण समान रूपमा भएको हुनुपर्छ। हुम्लाको लिमिमा प्राप्त हुने सेवा र नेपालको राजधानी काठामाडौँमा उपलब्ध हुने स्वास्थ्य सेवा समान हुनुपर्छ।

स्वास्थ्य जनशक्ति

स्वास्थ्य संस्थाको कार्य क्षेत्रको जनसङ्ख्याको

अनुपातमा पर्याप्त सङ्ख्यामा दक्ष, प्रशिक्षित र प्रेरित स्वास्थ्य जनशक्तिहरू हुनुपर्छ।

स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली

स्वास्थ्य व्यवस्थापन प्रणालीका सूचनाहरू व्यवस्थित गरी यथोचित निर्णय प्रक्रियाका लागि विश्वसनीय सूचना व्यवस्थापन प्रणाली हुनुपर्छ।

आवश्यक औषधिहरूमा पहुँच

आवश्यक औषधि र प्रविधिहरूमा समान पहुँच र वितरण हुनुपर्छ।

वित्तीय व्यवस्थापन

स्वास्थ्यका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन भएको हुनुपर्छ। जसका लागि देशको वार्षिक कुल बजेटको थोरैमा १०% बजेट स्वास्थ्य क्षेत्रका लागि छुट्याउनुपर्छ।

नेतृत्व/शासन

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रभावकारी व्यवस्थापन र सञ्चालनका लागि सक्षम नेतृत्व र सुशासन व्यवस्था हुन जरूरी छ। प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले उसको क्षमताअनुसार उचित स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरेको एकिन गर्ने प्रभावकारी संरचना तयार भएको हुनुपर्छ। साथै प्रभावकारी नीति ढाँचा, प्रभावकारी अनुगमन, नियमन र जवाफदेहीता हुनुपर्छ (Health Systems Global, 2019)।

यी निर्माण खण्डहरू स्वास्थ्य प्रणालीलाई बलियो बनाउन र स्वास्थ्य परिणामहरू सुधार गर्न धेरै आवश्यक छन्। यसरी स्वास्थ्य संस्थाहरूको व्यवस्थापन भएमा स्वस्थ समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ।

स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच (यूएचसी)

स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच (Universal Health Coverage –UHC) भन्नाले सबै नागरिकलाई गुणस्तरीय, समयमा र आर्थिक रूपले वहन गर्न सक्ने मूल्यमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने अवधारणा हो। विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन

(WHO) ले यूएचसीको दिशामा अगाडि बढ्न र स्थिर रहनका लागि देशहरूलाई सहयोग प्रदान गर्छ। WHO एक्लो होइन, यसले विभिन्न साभेदारहरू र सङ्घसंस्थाहरूसँग मिलेर काम गर्छ। यसका केही साभेदारीहरूमा यूएचसी २०३०, स्वास्थ्य नीति र प्रणाली सुधारका लागि गठबन्धन, पी४एच (The P4H Network is a pioneer initiative. It was launched during the June 2007 G8 summit in Heiligendamm, Germany. Our mission is to promote, develop and strengthen exchange and collaboration for social health protection and health financing advancing universal health coverage. For more details: <https://p4h.world/en/who-we-are/>) सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा नेटवर्क, र यूएचसीका लागि यूरोपीय सङ्घ लक्जमबर्ग WHO साभेदारी छन्।

२०१८ अक्टोबर २५-२६ मा WHO ले यूनिसेफ र कजाखस्तान स्वास्थ्य मन्त्रालयसँगको साभेदारीमा प्राथमिक स्वास्थ्य हेरविचारमा विश्व सम्मेलनको आयोजना गर्‍यो। यस सम्मेलनमा मन्त्रीहरू, स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू, शिक्षाविद्हरू, साभेदारहरू र नागरिक समाजले एक साथ आएर अस्ताना घोषणापत्रमा प्राथमिक स्वास्थ्यलाई यूएचसीको केन्द्रबिन्दुको रूपमा पुनः प्रतिबद्धता जनाए। यस घोषणापत्रको उद्देश्य सबै देशले स्वास्थ्य सेवाहरूको कभरेज बढाएर, स्वास्थ्य परिणामहरूमा सुधार गरेर र भुक्तानीसँग सम्बन्धित खामीहरू हटाएर गरिबीसँग लड्ने छन् (Origination, 5 October 2023_ Universal health coverage -UHC_ -who.int)।

स्वास्थ्य र जनसङ्ख्या मन्त्रालय आधारभूत सेवाको र अन्य सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय स्वास्थ्य कार्यक्रमका माध्यमद्वारा सेवा विस्तार, सेवाग्राहीमा पहुँच, उपभोगमा विस्तार तथा स्वास्थ्य सेवा उपभोग गर्दा आमनागरिकले बेहोर्नुपर्ने जोखिम कम गर्ने प्रति प्रतिबद्ध छ। सरकारले सम्पूर्ण नागरिकहरूका लागि आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराउने तथा अन्य स्वास्थ्य सेवाहरू आमनागरिकको आमदानीले धात्र सक्ने मूल्यमा सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा संयन्त्रमार्फत उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ। यस अर्थमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको

उपलब्धता तथा उपयोग सर्वव्यापी पहुँचको लागि एक विशेष कडी हो।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू

दिगो विकासको लक्ष्य एउटा साहसिक विश्वव्यापी सम्झौता हो, जसले सन् २०३० सम्ममा सबै प्रकारका गरिबीको उन्मुलन गरी मानव, पृथ्वी तथा समृद्धिका लागि समान, न्यायपूर्ण र सुरक्षित विश्व निर्माण गर्ने परिकल्पना गर्दछ (आयोग, २०१६ -२०३०)।

स्वास्थ्य क्षेत्रको परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा

- क. सन् २०३० सम्ममा, विश्वव्यापी मातृमृत्यु दरलाई ७० भन्दा कम गर्ने
- ख. नवजात शिशु र पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको रोकन सकिने मृत्युलाई अन्त्य गर्ने
- ग. HIV एड्स, क्षयरोग, औलोच्चरो र उष्णप्रदेशीय उपेक्षित रोगहरूको महामारी अन्त गर्ने र हेपाटाइटिस, पानीजन्य रोगहरू एवं अन्य सरुवा रोगहरू नियन्त्रण गर्ने
- घ. नसर्ने रोगबाट हुने असामयिक मृत्युदरलाई रोकथाम र उपचारबाट एकतिहाइले कम गर्नुका साथै मानिसक स्वास्थ्य तथा समृद्धि प्रवर्धन गर्ने
- ङ. लागू पदार्थ दुरुपयोग र मादक पदार्थको हानिकारक प्रयोगको रोकथाम उपचार पद्धतिलाई सुदृढ बनाउने जस्ता परिमाणात्मक लक्ष्यहरू प्रस्ताव गरिएको छ

स्वस्थ समाजप्रति राजनीतिक प्रभाव

स्वस्थ समाज निर्माणमा राजनीति र राजनीतिक दलको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। सानो बालकदेखि वृद्धसम्मका मानिसहरूले राजनीति र राजनीतिक दलको प्रसंशा तथा आलोचना गरेको देख्न सकिन्छ। उनीहरूको निर्णय सत्य हो र यसलाई शरणागत गर्नुपर्छ भन्ने भाव आमनागरिकमा हुन्छ। राजनीतिकै कारण समाज विकासतर्फ लम्कँदै गएको छ। जनआन्दोलनमा आएको जोश जाँगर उदासी, क्षतिदेखि २०७२ मा संविधान पारित हुँदासम्मको हर्ष राजनीतिका कारणले देख्न सकिन्छ। विगत तथा

वर्तमानको सन्दर्भ हेर्दा केन्द्रीकरणदेखि विकेन्द्रीकरण सम्मको यात्रामा नेपालले स्वास्थ्य र समाजमा निकै ठूलो फड्को मारेको छ । विकेन्द्रीकरणसँगै स्थानीय तहका विभिन्न दूरदराजसम्म स्वास्थ्यको पहुँच पुगेकाले हरेक नागरिक स्वास्थ्यप्रति सचेत हुन थालेका छन् । समाज निर्माणमा एकजुट भएर हातेमालो गर्न थालेका छन् । स्थानीय तहसम्मको व्यक्तिमा स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने हक आएसँगै नागरिकले स्रोतको उचित प्रयोग गर्न सिकेका छन् र आफ्नु विचार र निर्णय खुलेर राख्न पाएका छन् । राजनीतिकै कारणले स्वास्थ्य क्षेत्रमा बजेट व्यवस्थापन गरी स्वास्थ्य संरचनाहरू खडा गर्न सकिन्छ । नीति नियम बनाएर समाज विकास र स्वास्थ्य क्षेत्र सुधारका लागि चाहिने आधारभूत तीनओटा माध्यम अवलोकन आवश्यकता, वास्तविक र महसुस आवश्यकतानुसार नै सेवा दूरदराजका ठाउँमा पुऱ्याउन सकिन्छ । राजनीतिका माध्यमद्वारा स्वास्थ्यका सूचनाहरू प्रवाह गर्न सकिने र विपत व्यवस्थापन जस्तै कोभिड-१९ जस्ता विपतहरू व्यवस्थापन गर्न सकिने । राजनीतिकै कारण देशमा विभिन्न पञ्चवर्षीय, दिगो योजनाहरू अवलम्बन गरिएका छन् । जस्तै- युनिभर्सल हेल्थ कभरेज, 'मिलेनियम डेभलपमेन्ट गोल २०१५', 'सस्टिनेबल डेभलपमेन्ट गोल २०३०', जसले स्वास्थ्य मात्र नभइ पूरै समाज र राज्यको विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ । नीति नियमहरू बन्ने क्रममा पिछडिएका वर्गहरूका लागि कोटा प्रणाली निर्धारण गरिएको छ; जसका कारण समग्र समाजका मानिसहरू आगाडि बढ्न सक्छन्, र आफू पछाडि परेको बोध पनि कम गर्छन् । सरकारी निकाय, सरकारी विद्यालयका कारण आज कैयौँ गरिबका बालबच्चाहरूले शिक्षा हासिल गर्न पाएका छन्, जसका कारणले सिङ्गो समाज शिक्षित हुन सक्छन् । राजनीतिकै कारणले नातावाद, कृपावाद, भ्रष्टाचारी, बढिरहेको छ, मतभेदका कारण सामाजिक विकासले तीव्रता केही हदसम्म पछाडि हटेको देखिन्छ । समग्र नागरिकप्रति मेरो कर्तव्य हो भन्ने कुरा राजनीतिक सत्तामा भएका मानिसले बिस्तारै बिर्सिँदै गएको देखिन्छ । म र मेरो भावका कारण कतिपय राम्रा मानिसलाई पछि पाउँँ हाम्रा मानिसहरू

अग्रसर भएका छन् । राजनीतिले स्वास्थ्य समाज निर्माणमा अहम भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि हामी मान्छेलाई भन्दा धेरै यो मेरो दल हो, यसलाई जिताउनुपर्छ भन्ने होडबाजीमा आगाडि बढिरहेका छौँ । यदि मेरो समाज र मेरो देशको नागरिक भन्ने बोध भएका मानिसलाई सत्तामा पुऱ्याउन सके बिस्तारै सुशासन सुरु हुन्छ तथा स्वस्थ समाज निर्माण मात्र नभई समग्र राज्य उन्नतिको मार्गमा लम्कन्छ ।

नेपाली समाज

नेपाल बहुजाति, बहुभाषी तथा विविध सांस्कृतिक पहिचान बोकेको मुलुक हो । बाह्रौँ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यहाँ १४० भन्दा धेरै जातजातिका मानिस बसोबास गर्ने तथ्य देखिएको छ । हरेक जातजातिका मान्छेहरूको आफ्नै चालचलन समुदाय, भेषभुषा, खानपिन आदि छन् । त्यसैगरी विभिन्न धर्मका मानिसहरू बसोबास गर्छन् । हिन्दु, बौद्ध, मुस्लिम, इशाई आदि धर्मका मानिसहरूको आफ्नै मान्यता र छुट्टै समाज छन् । जस्तै- हिन्दु धर्मावलम्बीहरू दैनिक रूपमा तुलसी, पिपलजस्ता बोटबिरुवाहरूको पूजा गर्छन् र भगवान् विष्णुको अवतार मानिएको तुलसी आफ्नो घरमा रोप्ने गर्छन्, जसका कारण पर्याप्त मात्रामा अक्सिजन पाएर स्वस्थ रहन्छन् । त्यसैगरी खाना खानु अगाडि, खाइसकेपछि र घरभित्र पस्नु अगाडि हातगोडा राम्रोसँग सफा गरेर मात्र भित्र प्रवेश गर्छन् । जसका कारण किटाणुजन्य रोगहरूले भाडापखाला हैजाजस्ता रोगबाट मुक्त हुन्छन् । विभिन्न समाजका आफ्नै रीतिरिवाजहरू हुन्छन् । जस्तै- नेवार समुदायका मानिसहरूका लागि रक्सी सगुन मानिन्छ; त्यस्तै ब्राह्मणहरू रक्सी सेवनलाई पाप सोच्छन् । समाजमा बसोबास गर्ने मानिसको आर्थिक स्तरअनुसार रोग, पोषण र खानपानको अवस्था फरक हुने गर्छ । आर्थिक रूपले सम्पन्न परिवारका मानिसहरू राम्रो खानपान गर्छन्, 'जसमा हरेक बार खाना चार' जस्ता खानाको आचरण गर्ने गर्छन् । उनीहरूको खाना पोषणयुक्त हुन्छ; जसबाट रोग विरुद्ध लड्ने क्षमता धेरै हुन्छ । त्यसैगरी आर्थिक रूपमा विपन्न वर्गहरूलाई एक छक टार्न पनि

धौधौ हुन्छ; जसको फलस्वरूप बालबालिकादेखि हरेक उमेर समूहका व्यक्तिहरूलाई कुपोषणजस्ता रोग लाग्छन्। फलस्वरूप उनीहरूको मानसिक, शारीरिक र सामाजिक विकाससमेत कम मात्रामा हुन्छ। आर्थिक रूपमा सम्पन्न वर्गहरूलाई लाग्ने रोग र विपन्न वर्गमा लाग्ने रोगहरू समेत फरक हुन्छन्। सम्पन्न वर्गहरूलाई रोग देखापरेमा तुरुन्त उपचार गरेर निको हुन सक्छन्, तर विपन्न वर्गहरू स्वास्थ्य उपचारबाट वञ्चित हुन्छन्। यस्तो अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दै नेपाल सरकारले हामीले माथि चर्चा गरेको आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क गरेको छ। समाजमा विभिन्न किसिमका सङ्गठन तथा संरचनाहरू रहेका हुन्छन्, जसमा विभिन्न अवधारणाहरू अन्तर्निहित छन्, जुन यसको आधार र ढाँचा निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण छन्। सामाजिक-आर्थिक र औद्योगिक सङ्गठन- यसले समाजका आर्थिक गतिविधिहरू र उद्योगहरूको संरचना समावेश गर्दछ।

सामाजिक संस्थाहरू- यसमा परिवार, शिक्षा, धर्म, राज्य जस्ता संस्थाहरू आउँछन्, जसले समाजको ढाँचा निर्माण गर्दछन्।

सामाजिक प्रतिमानहरू- यी सामाजिक आचार र व्यवहारका मानकहरू हुन्, जसले समाजमा व्यक्तिको आचरणलाई निर्देशित गर्दछ।

सामाजिक भूमिकाहरू- प्रत्येक व्यक्तिले समाजमा एउटा विशेष भूमिका निर्वाह गर्छ, जसले समाजको संरचनामा योगदान पुऱ्याउँछ।

सामाजिक वर्गीकरण र जाति व्यवस्था- यसले समाजमा विभिन्न वर्ग र जातिहरूको विभाजन तथा संरचना निर्धारण गर्दछ।

सामाजिक परिवर्तन- समाजको संरचनामा समयसँगै हुने परिवर्तन पनि समावेश छन्, जसले समाजको विकास र प्रगतिलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ (गुप्ता, २०२२)।

यी संरचनाहरू समाजको आधार र ढाँचा निर्माण गर्ने मुख्य तत्वहरू हुन् र यसले समाजको स्थिरता र विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

सरकारलगायत सरोकारवालहरूको ध्यान जानुपर्ने क्षेत्रहरू

‘स्वास्थ्यस्य स्वास्थ्य रक्षणं, आतुरस्य विकार प्रशमनं’ अर्थात् ‘स्वास्थ्य व्यक्तिको स्वास्थ्यको रक्षा गर्नु र रोगी व्यक्तिका विकारहरू शान्त पार्नु (चरक संहिता सू.३०/२६)। यो कुरालाई दृष्टिगत गर्दै आफैं सजक हुन अतिजरूरी छ। नेपाल सरकारद्वारा स्वास्थ्यको आधारभूत अधिकार निःशुल्क उपचार र स्वास्थ्यको अधिकारबाट आज पनि कैयौं मानिसहरू वञ्चित छन्। नेपालमा नियम, कानून, नीति नबनेका भने होइन। ताथपि दूरदराजमा बस्ने नेपाली नागरिकलाई टाउको दुखेको औषधिसमेत समयमा उपलब्ध गराउन सहज व्यवस्था छैन। आज पनि अस्पताल पुग्न ढिलो भएर मानिसहरूले ज्यान गुमाउनु परेको छ। नेपालमा कैयौं यस्ता ठाउँहरू छन्, जहाँ सामान्य उपचारका लागि स्वास्थ्य संस्था त छ; तर हुनुपर्ने औषधि, सामग्रीहरू प्रयाप्त मात्रामा उपलब्ध हुन नसकेको कुरा बेलाबखत सञ्चार माध्यामहरूमा आउने गरेको देखिन्छ (सल्यान जिल्ला अस्पतालमा औषधि अभाव, ईकान्तीपुर डट कम, महर्जन, आश्विन १४, २०८०)।

प्राकृतिक रूपमा सम्पन्न नेपालको आधाजस्तो भूभाग वनजङ्गलले ढाकेको छ; जसमा हजारौं जडीबुटी उत्पादन गर्न सकिन्छ र देशको आर्थिक भार पनि कम गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। हामी स्वास्थ्य भन्नेबित्तिकै शारीरिक मात्र बुझ्छौं। तर जति स्वास्थ्य शारीरिक रूपमा सबल हुन जरूरी छ; त्योभन्दा अनेकौं गुणा धेरै मानसिक रूपमा स्वस्थ रहन सक्नुपर्छ। जबसम्म हामी मानसिक रूपमा सबल हुँदैनौं, तबसम्म न त स्वयंमा सकारात्मक परिवर्तन आउँछ न समाज मै। नेपाल सरकारले विभिन्न उपचार प्रोटोकलहरू तथा मार्गदर्शनहरूमा समेत मानसिक स्वस्थताका बारेमा बढी जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। आज पनि हेर्ने हो भने मानसिक स्वास्थ्यका लागि ४-५ बेडभन्दा कम सैया छुट्याइएको हुन्छ; जसका कारण मानसिक रोगीहरूले उपचार पाउन कठिन परेको देखिन्छ। समाजका मानिसहरूको स्वास्थ्यले देशको अवस्था दर्साउँछ। त्यसैगरी यदि खाद्यान्नको गुणस्तर मापन (क्वालिटी चेक) गरेर बनाउने हो भने नागरिकहरूमा

लाग्ने दीर्घरोग, अर्बुध, हृदयघातजस्ता डरलाग्दा रोगको प्रकोप घटाउन सकिन्छ। फलफूल, बालीनाली र तरकारीमा कीटनाशक विषादीको प्रयोग नगरी खाद्यान्न उत्पादनमा जोड दिन साथसाथै बजारमा उपलब्ध हुने अप्राकृतिक सुईको प्रयोग गरी छोटो समयमा हुर्काइएका बेसिजनका तरकारी र फलफूलमा समेत प्रतिबन्ध लगाउन सकियो भने पनि समृद्ध र सुखी नागरिक र स्वस्थ समाज निर्माण हुन सक्छ। व्यवसाय र नाफाभन्दा पनि 'सर्वजन हिताय' को भावनाले काम गरेर सबैको स्वास्थ्यमा ध्यान दियो भने सबैको कल्याण हुन्छ। यसका लागि सरकारसँग स्पष्ट नीति र काम गर्ने दृढ आत्मविश्वास हुन जरूरी छ।

स्वास्थ्यप्रति व्यक्ति र समाजको कर्तव्य

नागरिकहरूले बसोबास गर्ने थलो समाज हो तथा समाजमा बसोबास गर्ने मानिसहरू आफैँ स्वस्थ रहनमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण भूमिका आफ्नै रहने भएकाले सामान्य दिनचर्यामा पनि हामीले आफ्नो साथसाथै आफू वरपरको स्वास्थ्यमा ध्यान दिनुपर्दछ। सरसफाइ भगवानको स्वरूप भएकाले आफ्नु शारीरिक तथा वातावरणीय स्वास्थ्यमा ध्यान दिन अतिजरूरी छ।

बिहान दिनहुँ नुहाइधुवाइ गर्ने, कसरत, योग तथा श्वासप्रश्वासका विधिले प्राणायाम गर्ने, विकाररहित भोजन ग्रहण गर्ने आदि सामान्य बानी दिनचर्यामा ढाल्नाले हामी स्वस्थ रहन सक्छौं। त्यसैगरी विभिन्न रोगहरूको प्रकोप जस्तै हैजा भाडापखाला, डेङ्गु, अन्य महामारीहरू तथा रोगहरूको सङ्क्रमण भएको समयमा नेपाल सरकारले जारी गर्ने गाइडलाइनलाई आत्मसाथ गरेर अगाडि बढ्दा सुरक्षित हुन सकिन्छ। त्यस्तैगरी हामीले समाज चल्दै आएको कुरीति, कुसंस्कार, अन्धविश्वासमा भन्दा पनि वैज्ञानिक कुरामा जोड दिने। समयसमयमा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने, जसका कारण समाजमा बसोबास गर्ने मानिस संलग्न हुन्छन् र समाजप्रति उत्तरदायी हुन्छन्। हरेक हप्ता, १५ दिनमा समाज सरसफाइ अभियान गर्ने, जनचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने, जसले समाजमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको आत्मबल बढ्छ र मानिसहरू

सफलतातिर लम्किन्छन्, जसको फलस्वरूप समाज पनि विकासमा उन्मुख हुन्छ। एउटा स्वास्थ्य र समृद्ध समाजले नागरिकहरूलाई उच्च गुणस्तरको स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा, रोजगार र आर्थिक विकासका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्छ। यसले नागरिकहरूको जीवनमा सकारात्मक परिणाम प्राप्त हुन्छ। स्वास्थ्य सेवा उपलब्धता, उच्च शिक्षा, औद्योगिक विकास र न्यायालयी संरचना समृद्ध समाजको आधार हो। समृद्ध समाजले न्याय, समानता र सामाजिक सहभागिताको सुनिश्चितता गर्छ। यसले समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विकासलाई प्रोत्साहित गर्दछ। समृद्ध समाजले समृद्धि, शान्ति, र सामाजिक सद्भावको विकास गर्दछ; जसले व्यक्ति, परिवार र समुदायको सामाजिक र आर्थिक परिणामहरूमा सकारात्मक सहयोग गर्छ।

स्वास्थ्य र समाजमा आएको परिवर्तन

विगतको समयलाई हेर्दा नेपालको स्वास्थ्य क्षेत्रमा धेरै नै परिवर्तन आएको छ। पहिला मानिसहरू धामीभाक्री आदिमा विश्वास राख्थे। दुष्ट आत्माले गर्दा रोगहरू लागेको हो भनेर विभिन्न सिद्धान्तमार्फत पुष्टि गरेका थिए। पछि रोग प्रदुषित हावाका कारणले लाग्छ र त्यसपछि रोग लाग्नका लागि एउटा कारकतत्त्व भए हुन्छ भन्नेजस्ता सिद्धान्तहरू आए। समयसँगै सिद्धान्तहरू परिवर्तन भए। त्यसपछि रोग लाग्नका लागि विभिन्न कारकतत्त्व चाहिन्छ; जस्तै- जिवाणु, वातावरण, हावा, खानपिन, कसरतको कमी, धूम्रपानजस्ता अनेकौं कारकहरूको समिश्रण भएर रोग लाग्ने पत्ता लगाए, जुन 'बहुकारक कारण सिद्धान्त' भनेर आजसम्म पनि प्रसिद्ध छ। उदाहरणका लागि पहिला मानिसहरू कुष्ठरोग पापको परिणाम हो भन्ने सोच राख्थे, जसका कारण उनीहरूलाई छुनुसमेत पाप हो भनेर मृत शरीर पनि नजलाई गाडिदिन्थे। बिस्तारै मानिसमा जनचेतना फैलिदै गएर कुष्ठरोग पापको कारण नभएर सूक्ष्म जिवाणु (Lepre) को कारणले लाग्ने र सबै मानिस समान हुन भन्ने धारण विकास भइसकेको छ। जसरी वैज्ञानिक सिद्धान्तहरू परिमार्जित भए, त्यसैगरी बिस्तारै मानिसहरू पहिला धामीभाक्री बोक्सी भन्दै कैयौं आमा महिलालाई

तैं बोक्सी होस् भनेर समाजबाट बहिष्कारसमेत गर्ने गर्थे । रोग निवारणका लागि अस्पतालभन्दा धेरै धामीभाक्रीको घरमा जाने गर्दथे । हाल समय र मानिसको चेतनास्तरमा भएको बृद्धीसँगै वैज्ञानिक कुराहरूमा धेरै विश्वास गर्न थालेकाले मानिसहरू चिकित्सा बैद्य आदिको सहायताले रोग निवारण गर्छन् ।

स्वस्थ समाजप्रति व्यक्तिगत धारणा

स्वस्थ समाज निर्माणमा विभिन्न स्वास्थ्य सेवाको सुधारका लागि इन्स्योरेन्स सेवा, निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा, शिक्षामा सुधार, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम, भौतिक पूर्वाधारको विकास, लैङ्गिक समानताजस्ता थुप्रै कार्यक्रम र यसलाई कार्यन्वयनको लागि नीतिनियमहरू नबनेका भने होइनन् । तर के यो सबै किताबी पानामा मात्र सीमित राखेर स्वस्थ समाज निर्माण हुन्न सक्छ त भन्ने विषयमा गहन अध्ययन हुन जरुरी छ । विभिन्न आयोजनाहरू अवलम्बन गर्ने, तर त्यसको उद्देश्यअनुरूपको कार्यान्वयन नगर्ने र त्यसको फलको मात्र अपेक्षा राख्नाले पनि केही हदसम्म स्वस्थ समाज निर्माणमा ढिला भएको बुझ्न सकिन्छ । कतिपय अवस्थामा सबैलाई समेटेर हिड्नुभन्दा पनि कुनै एउटा योजना सफल पार्न लाग्दा केही हदसम्म समाज र स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुधार आउँछ । सबै कुराहरू समेट्न खोज्दा कहिले केही पनि हात नपर्न सक्छ । जस्तै- क्यूबामा समाज र स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासका लागि रचनात्मक दृष्टिकोण प्रयोग गरेर धेरै योजना सफल भएका छन् । नेपालमा विकासका लागि एकीकृत दृष्टिकोण प्रयोग गरेर विकास गर्न खोजियो, तर सबै समेट्न खोज्दा केही पनि सफल पार्न सकिएन । त्यस्तैगरी केही वर्ष अगाडि कोरियाजस्ता देशमा खाद्यान्नको निर्यात गर्थे, तर आज तिनै देशबाट निर्यात गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

नेपालमा हातले गन्न नसक्ने अस्पताल, औषधि उद्योग छन्, यद्यपि कुनै पनि औषधि नेपालमा नेपालकै स्रोतसाधन प्रयोग गरेर उत्पादन गरेको पाइँदैन । एउटा टाउको दुखेको औषधिसमेत बाहिर देशबाट आयात गर्नुपर्ने दर्दनाक स्थिति छ । कतिपय अवस्थामा सरकारले निःशुल्क सेवा प्रदान

गर्दागर्दै पनि हामी नागरिकलाई केही पनि थाहा छैन । उदाहरणका लागि नेपालमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू निःशुल्क पाउँदापाउँदै पनि जनमानसमा स्वास्थ्य चौकी केवल गरिब वर्गका लागि हो, धनी मानिसहरूका लागि होइन । त्यसैगरी सहरी क्षेत्रका लागि पनि स्वास्थ्य चौकी आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू होइन भन्नी सोचाइहरू छन् । यसरी हेर्दा कतिपय कुराहरू हामीमाभ हुँदाहुँदै पनि हामी उपभोग गर्दौं र केवल सरकारलाई मात्र दोष दिइरहेका हुन्छौं । तसर्थ सरकार र जनमानसबिच साभेदारी गरेर लेकतान्त्रिक ढङ्गले अगाडि बढ्न सके स्वस्थ समाज सहज र सरल ढङ्गले निर्माण हुन सक्छ ।

निष्कर्ष

स्वास्थ्य र समाज बिचको तालमेलले समुदायको विकास तथा समृद्धिका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । स्वास्थ्य सेवामा पहुँच, जनस्वास्थ्य शिक्षा, सिपमूलक तालिम, सामाजिक हितलाई प्राथमिकता दिने हो भने समाजको आर्थिक पक्ष सबल मात्र नभएर समाज र समाजमा बसोबास गर्ने हरेक आमनागरिकको कल्याण हुन्छ । यसका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाबिच सहकार्य गरी आधारभूत निःशुल्क सेवाहरू सहज र सर्वसुलभ गर्नु हामी सबैको अधिकार भएको बुझ्न जरुरी छ । त्यसैगरी समुदायलाई र सम्पूर्ण नागरिकलाई सशक्त बनाउने विभिन्न कार्यक्रमहरू बनाउनुपर्छ । त्यस्तो अभियानमा सामेल भएर त्यसबाट आर्जित ज्ञान समाज र नागरिकको हितका लागि प्रयोग गर्न सक्नुपर्दछ । समाजलाई आजै प्रगतितर्फ लम्कन आत्मनिर्भर भएर समयसमयमा समाजका नीति नियमहरू परिमार्जित गर्दै लगेमा र समाजमा भएका औद्योगिक प्रगति, शिक्षा, जागृति र सामाजिक न्यायको संरक्षणका क्रियाकलपमा ध्यान दिए समृद्ध नेपाल समृद्ध समाज र खुसी नेपालीको परिकल्पना गर्न सकिन्छ ।

अन्तमा समाज र स्वास्थ्यबिचको सम्बन्ध अत्यन्त जटिल र बहुआयामिक छ, जसलाई सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय र सांस्कृतिक कारकहरूले प्रभावित गर्छन् । स्वास्थ्यलाई केवल व्यक्तिगत मुद्दाका रूपमा मात्र नभएर

सामाजिक जिम्मेवारीका रूपमा हेरिन आवश्यक छ; जसले सबैलाई समावेश गर्ने र समान स्वास्थ्य सेवाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने काम गर्छ। यद्यपि स्वास्थ्य असमानता, नीति कार्यान्वयनको कठिनाई र सांस्कृतिक प्रतिरोधजस्ता चुनौतीहरू हाम्रो अगाडि अभै छन्, जसलाई सहकार्य, नीति सुधार र समुदायको सक्रिय संलग्नताद्वारा मात्र समाधान गर्न सकिन्छ। अब यो प्रश्न उठ्छ; के हामले एक समाजका रूपमा, सबैका लागि स्वास्थ्यमा समानता ल्याउन पर्याप्त कदम चालिरहेका छौं ? के सरकारका स्वास्थ्य सेवा नीतिहरू स्थानीय समुदायको आवश्यकतालाई बुझे

निर्माण गरिएका छन् ? वा यी नीतिहरू केन्द्रीय रूपमा मात्र सीमित छन्, समाजको स्वास्थ्यमा प्रभावकारी सुधार ल्याउन सरकार कसरी स्वास्थ्य सेवामा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न सक्छ ? के म नागरिक भएर समाजको स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउन मैले व्यक्तिगत रूपमा स्वास्थ्य सेवामा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र प्रभावकारी कार्यान्वयनको माग गरेको र आफ्नोतर्फबाट स्वस्थ समाजका लागि अरूबाट आस गरे जातिको योगदान दिइरहेको छु आदि प्रश्नहरूको गहन अध्ययन गर्न जरुरी छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

नेपाल सरकार (२०१६-२०३००). *दिगो विकासका लक्ष्यहरू*. काठमाडौं : राष्ट्रिय योजना आयोग।

नेपाल सरकार. (२०७५). 'आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्याकेजमा समावेश गरिएको विषय क्षेत्र', *आधारभूत स्वास्थ्य सेवा २०७५*. काठमाडौं : स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय स्वास्थ्य सेवा विभाग।

Bayazit, K. (2014). A History of Public Health. *ELSEVIER*, 43.

GUPTA, S. (सन् २०२२). 'सामाजिक संरचना के हो, अवधारण, एवं विशेषताहरू'. (जनवरी, १०). HindiGuider.com. Retrieved from: <https://hindiguider.com/samajik-sanrachna-kya-hai-avdhanana-aur-vishestay/>

Health Systems Global. (2019). 'A new era for the WHO health system building blocks'. <https://healthsystemsglobal.org/news/a-new-era-for-the-who-health-system-building-blocks/>

Health Systems Global. (2019). 'Health Systems Global'. Retrieved from <https://healthsystemsglobal.org>: <https://healthsystemsglobal.org/news/a-new-era-for-the-who-health-system-building-blocks/>

Organization, W. H. (2023, october 5). 'World Health Organization'. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-%28uhc%29>

Tulchinsky, T. H., & Varavikova, E. A. (2014). 'A History of Public Health, Social reform and sanitary movement'. A History of Heal.

World Health Organization. (2010). 'Monitoring the building blocks of health systems: A handbook of indicators and their measurement strategies'. *WHO*. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258734/9789241564052-eng.pdf>

World Health Organization. 'Health systems strengthening glossary'. <https://extranet.who.int/nhptool/BuildingBlock.aspx>